

УДК 314.4:316(477)

Л.А. Чепелевська, О.П. Рудницький, А.А. Крапівіна

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ СМЕРТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

ДУ «Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України»,
м. Київ, Україна

Мета – виявити сучасні особливості і тенденції смертності населення України.

Матеріали та методи. Дослідження проведено на підставі даних Державної служби статистики про смертність населення в регіонах України за 2008–2012 рр.

Результати. За 2008–2012 рр. смертність населення України зменшилась на 11,0% (з 16,2‰ до 14,5‰), найбільше – серед працездатного населення. Імовірність померти в чоловіків у 3–4 рази вища, ніж у жінок. Незважаючи на зниження рівня смертності, вона в 2–3 рази вища, ніж у розвинутих країнах світу. Спостерігається значна її диференціація по регіонах: найвища – у Донецькій, найнижча – у Київській області. Структура смертності за причинами смерті залишається незмінною протягом останніх десятиріч.

Висновки. У сучасній медико-демографічній ситуації спостерігається позитивна динаміка, однак вона не змінює демографічну кризу.

Ключові слова: смертність, вік, стать, регіон, Україна.

Вступ

Сучасну медико-демографічну ситуацію вже не можна вважати кризовою, але вона залишається дуже складною. Це обумовлено високим рівнем смертності, низьким – народжуваності, а також перевищенням смертності над народжуваністю, що призводить до депопуляції і в цілому до зменшення чисельності населення в Україні.

Несприятлива демографічна ситуація в Україні зумовлена значною мірою високим рівнем смертності. Серед розвинутих країн світу смертність, що спостерігається в Україні (15,2‰ в 2010 р.), може бути зіставлена лише з країнами СНД (Білорусь – 14,4‰, Російська Федерація – 14,2‰, Латвія – 13,4‰), Болгарією (14,6‰), Угорщиною (13,0‰), тоді як в інших державах цей показник на рівні 6,5–10‰ [1, 2, 4].

Внесок високої смертності в депопуляцію надзвичайно великий; тому, впливаючи на неї, можна отримати вагомий результат та істотно знизити зростаюче зменшення чисельності населення. Серед причин смерті, які визначають зменшення тривалості життя населення, перше місце посідають ті, що обумовлені умовами життя і поведінковими чинниками ризику. Смертність від них у 50–70% випадків можна запобігти. Другу сходинку займають причини смерті, для ліквідації яких необхідно поліпшити доступність і якість медичної допомоги. У цілому причини смерті, яким можна запобігти, становлять 40%, а в працездатному віці їх частка сягає 70% [3].

Мета роботи – виявити сучасні особливості і тенденції смертності населення в Україні.

Матеріали та методи

Дослідження проведено на підставі даних офіційної статистики, опублікованих Державною службою статистики України про показники смертності населення України за 2008–2012 рр. в регіонах України.

Використано методи демографічної, медичної та математичної статистики.

Результати дослідження та їх обговорення

Найсерйознішою проблемою в Україні, як і раніше, залишається високий рівень смертності населення. Незважаючи на позитивну динаміку загального коефіцієнта смертності за останні п'ять років, він у 2012 р. був одним із найвищих у Європі. У 2012 р. кількість померлих в Україні становила 663,1 тис. осіб, що було тільки на 1,5 тис. осіб менше, ніж у 2011 р. У міських поселеннях абсолютне число померлих у 2012 р. порівняно з попереднім роком навіть дещо підвищилось (табл. 1). Загалом за п'ятирічний період (2008–2012 рр.) кількість померлих в Україні зменшилася на 91,3 тис. осіб (у містах – на 51,1, у селах – на 40,2 тис. осіб).

Абсолютне число померлих є похідним від чисельності населення тих чи інших вікових груп. Динаміка

Таблиця 1

Число померлих і загальні коефіцієнти смертності в Україні за 2008–2012 рр.

Рік	Число померлих (тис. осіб)				Загальні коефіцієнти смертності (‰)			
	міські поселення і сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість	міські поселення у % до сільської місцевості	міські поселення і сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість	міські поселення у % до сільської місцевості
2008	754,5	462,9	291,6	158,8	16,3	14,7	19,9	73,9
2009	706,7	432,3	274,4	157,5	15,3	13,7	18,9	72,5
2010	698,2	431,1	267,1	161,4	15,2	13,7	18,6	73,7
2011	664,6	411,0	253,6	162,1	14,5	13,1	17,7	74,0
2012	663,1	411,8	251,4	163,8	14,5	13,1	17,7	74,0
2012 у % до 2008	87,9	89,0	86,2	X	89,0	89,1	88,9	X

кількості померлих значною мірою визначається в Україні коливаннями вікової інтенсивності смертності та змінами вікової структури. Розрахунки показують, що у 2008–2012 рр. кількість померлих в Україні від структурних факторів залежала на 55%, а решта (45%) – від зниження інтенсивності смертності внаслідок дії інших чинників, насамперед соціально-економічних. Таким чином, кількість померлих в Україні за останні п'ять років зменшилася здебільшого внаслідок структурних чинників, а найменше – від соціально-економічних.

Рівень смертності в нашій країні має суттєву регіональну диференціацію. Так, у 2012 р. величина загального коефіцієнта смертності коливалася в межах від 9,8‰ у м. Києві до 18,6‰ в Чернігівській області (табл. 2).

Регіони України за відмінностями в рівнях смертності можна об'єднати в три групи. Відносно краща ситуація щодо смертності спостерігається у західних областях. Гірша ситуація – у східних та південних регіонах, а центральні області України за показниками смертності посідають проміжне місце між вищезгаданими групами областей.

Незважаючи на позитивні зрушення у 2008–2012 рр., загальні коефіцієнти смертності по Україні в цілому і по регіонах зокрема утримуються на надто високому рівні і є одними з найвищих в Європі.

Визначальне значення у зменшенні числа смертей за останні роки має скорочення вікових інтенсивностей смертності у більшості вікових груп. Найбільше смертність знизилася серед населення працездатного віку, як у жінок, так і в чоловіків, особливо в осіб, старших 40 років.

Загалом форма вікової кривої смертності схожа на ту, яка існувала наприкінці 1980-х років, – стрімке підвищення смертності.

Імовірність померти в чоловіків усіх вікових груп вища, ніж у жінок, особливо – серед населення працездатного віку. Нині четверта частина всіх смертних випадків припадає на населення працездатного віку, серед чоловічого населення на працездатний вік припадає третина смертей. Так, імовірність померти в чоловіків у 3–4 рази вища, ніж у жінок, у всіх вікових групах 16–60 років.

Як вже зазначалося, у формуванні рівня смертності беруть участь усі вікові групи, у тому числі дитячі вікові контингенти.

Смертність дітей віком до одного року є однією з важливих характеристик не лише роботи системи охорони здоров'я, але й розвитку країни в цілому, а також одним з основних індикаторів досягнення цілей розвитку тисячоліття. В Україні (і за окремими регіонами) рівень смертності немовлят, на відміну від очікуваної тривалості життя, неухильно знижується, починаючи з 2000 р. Але ці досягнення не настільки відчутні, як може видатися на перший погляд. Зафіксований в Україні у 2012 р. рівень смертності дітей віком до одного року (8,5‰) (табл. 3) досі залишається приблизно в 2–3 рази вищим, ніж у багатьох розвинутих країнах. При цьому в Україні частина немовлят, які за критерієм Всесвітньої організації охорони здоров'я вважаються померлими на першому тижні життя, при розрахунку коефіцієнтів смертності немовлят не враховуються. Тому реальний розрив України та інших розвинутих країн за рівнем смертності немовлят іще більший.

Як і всі інші показники, коефіцієнт смертності дітей віком до одного року включає і нівелює зміни у всіх регіонах і, відповідно, для досягнення більш низьких рівнів смертності немовлят в Україні необхідно досягти зниження його рівня у всіх регіонах країни (табл. 4).

Смертність немовлят в Україні має позитивну динаміку: у 2012 р. порівняно з 2008 р. коефіцієнт зни-

Таблиця 2

Регіональна диференціація смертності в Україні за 2011–2012 рр. (на 1000 населення)

Адміністративно-територіальна одиниця	Усе населення		Міське населення		Сільське населення	
	2012 р.	2011 р.	2012 р.	2011 р.	2012 р.	2011 р.
АР Крим	13,7	14,0	13,8	14,1	13,7	13,9
<i>Область</i>						
Вінницька	15,4	15,5	11,1	11,0	19,7	19,9
Волинська	13,2	13,3	10,6	10,8	16,0	16,1
Дніпропетровська	15,5	15,7	14,9	14,9	18,5	19,2
Донецька	16,1	16,1	15,8	15,8	18,7	18,9
Житомирська	16,3	16,0	13,0	12,8	20,8	20,4
Закарпатська	11,8	11,7	11,3	11,3	12,1	11,9
Запорізька	14,8	15,0	13,7	13,9	18,3	19,0
Івано-Франківська	12,2	12,1	9,6	9,6	14,1	14,0
Київська	15,8	15,6	12,2	11,9	21,6	21,5
Кіровоградська	16,5	16,6	14,8	14,9	19,4	19,3
Луганська	16,0	16,3	15,6	15,9	18,8	19,4
Львівська	12,5	12,3	10,7	10,4	15,2	15,1
Миколаївська	14,7	14,8	13,7	13,7	16,9	17,1
Одеська	14,1	14,1	12,6	12,8	17,0	16,8
Полтавська	16,4	16,4	13,9	13,6	20,5	21,0
Рівненська	12,4	12,3	9,5	9,2	15,0	15,1
Сумська	16,6	16,3	13,9	13,5	22,3	22,0
Тернопільська	13,8	13,7	9,8	9,7	16,9	16,8
Харківська	14,6	14,6	13,5	13,5	18,9	19,0
Херсонська	14,7	14,6	14,5	14,5	15,1	14,7
Хмельницька	15,5	15,2	10,7	10,2	21,3	21,3
Черкаська	16,2	16,3	13,2	12,8	20,2	20,7
Чернівецька	12,5	12,4	10,2	10,2	14,2	14,0
Чернігівська	18,6	18,5	13,7	13,5	27,2	26,9
<i>Місто</i>						
Київ	9,8	9,6	9,8	9,6	X	X
Севастополь	13,7	14,1	13,7	14,2	14,2	12,9
Україна	14,5	14,5	13,1	13,1	17,7	17,7

звився на 15%, у містах – на 15,6%, у сільській місцевості – на 14,7%.

Водночас, зберігається значна регіональна диференціація по цьому показнику. У минулому році розрив між максимальним (Донецька область – 12,7‰) і мінімальним (Київська область – 5,7‰) коефіцієнтами смертності немовлят становив 7,0‰. Найнижчі показ-

ники смертності немовлят зафіксовано в Київській, Полтавській, Івано-Франківській областях, а високі – у Донецькій, Дніпропетровській, Кіровоградській, Черкаській областях.

Зниження смертності немовлят в Україні супроводжується зміною співвідношень її неонатальної та постнеонатальної складових. Так, частка дітей, що

Таблиця 3

Смертність дітей віком до одного року в Україні за 2008–2012 рр.

Рік	Померло дітей у віці до 1 року					
	осіб			на 1000 живонароджених		
	обидві статі	хлопчики	дівчатка	обидві статі	хлопчики	дівчатка
<i>Міські поселення та сільська місцевість</i>						
2008	5049	2892	2157	10	11,1	8,8
2009	4801	2724	2077	9,4	10,3	8,4
2010	4564	2647	1917	9,1	10,3	7,9
2011	4512	2603	1908	9,0	10,1	7,9
2012	4371	2522	1849	8,5	9,5	7,4
<i>Міські поселення</i>						
2008	3220	1837	1383	9,6	10,5	8,5
2009	3050	1746	1304	9	9,9	8
2010	2792	1642	1150	8,5	9,7	7,2
2011	2811	1652	1159	8,6	9,7	7,3
2012	2724	1601	1123	8,1	9,2	6,9
<i>Сільська місцевість</i>						
2008	1829	1055	774	10,9	12,2	9,5
2009	1751	978	773	10,1	11	9,2
2010	1772	1005	767	10,3	11,4	9,2
2011	1700	951	749	9,8	10,7	8,9
2012	1647	921	726	9,3	10,1	8,5

померли на першому місяці життя, зросла з 55% у 2001 р. до 65,0% у 2012 р., а на першому тижні – з 38,0% до 48,0% відповідно.

Загальне зниження смертності немовлят в Україні віддзеркалює її зменшення практично від усіх основних причин. Виняток становлять нещасні випадки, травми та отруєння, тобто ті причини смерті, яким можна запобігти за умов належного догляду. Однак тільки за період 2008–2012 рр. рівень смертності саме від цих причин зріс майже на 15%. Найбільший внесок у формування цієї вкрай негативної статистики робить зростання смертності від випадкового механічного задушення, яке обумовлює нині майже 60% всіх смертей від нещасних випадків, травм та отруєнь. Майже 70% усіх смертей немовлят обумовлюють стани, що виникли у перинатальному періоді, та природжені вади розвитку.

Незважаючи на певні позитивні зрушення, структура смертності немовлят за причинами смерті істотно відрізняється від такої в західних країнах. Головним чинником розбіжностей є, безумовно, смертність від зовнішніх дій – саме вони в декілька разів частіше в Україні є причиною смерті немовлят. Значною є

також різниця в смертності від інфекційних та паразитарних хвороб.

Вигідно вирізняється на фоні змін вікового профілю вимирання населення смертність дитячого вікового контингенту старше одного року. Смертність дітей має позитивну динаміку впродовж не одного десятиріччя. Ризик смерті дітей є найменшим, він різко знижується після досягнення дитиною однорічного віку і зменшується аж до 10–11 років. За останні п'ять років смертність серед дітей скоротилася на понад 11%.

У структурі смертності дитячого контингенту провідна роль належить екзогенним причинам (зовнішнім причинам, інфекційним і паразитарним хворобам). Потрібно зауважити, що рівень смертності в цьому віковому інтервалі має особливості в розрізі статі (показник смертності хлопчиків перевищує аналогічний у дівчаток на третину) та залежно від типу поселення (у сільській місцевості вищий у 1,3 разу).

Позитивною динамікою у 2008–2012 рр. відзначалася смертність населення працездатного та післяпрацездатного віку, як у містах, так і в сільській місцевості. Зниження рівня смертності населення цих вікових

Таблиця 4

Регіональна диференціація смертності дітей у віці до одного року в Україні за 2012 р.

Адміністративно-територіальна одиниця	На 1000 народжених померло дітей до 1 року		
	все населення	міське населення	сільське населення
АР Крим	8,9	9,1	8,7
<i>Область</i>			
Вінницька	9,1	7,8	10,5
Волинська	7,0	5,6	8,3
Дніпропетровська	10,0	9,6	12,1
Донецька	12,7	12,7	12,5
Житомирська	8,0	7,8	8,4
Закарпатська	8,9	8,7	9,0
Запорізька	8,3	7,4	10,9
Івано-Франківська	6,5	5,9	6,9
Київська	5,7	4,7	7,4
Кіровоградська	9,5	9,3	9,8
Луганська	7,6	7,2	10,5
Львівська	7,9	7,4	8,6
Миколаївська	7,2	5,4	10,0
Одеська	8,9	7,4	11,0
Полтавська	5,9	4,5	7,7
Рівненська	8,1	7,0	8,9
Сумська	7,0	5,9	9,5
Тернопільська	8,0	8,4	7,7
Харківська	7,6	6,5	11,6
Херсонська	8,0	7,4	8,9
Хмельницька	9,0	9,4	8,6
Черкаська	9,6	7,0	13,1
Чернівецька	8,0	7,0	8,5
Чернігівська	9,1	8,7	9,9
<i>Місто</i>			
Київ	7,9	7,9	–
Севастополь	5,2	5,2	–
Україна	8,5	8,1	9,3

контингентів характерне і для чоловіків, і для жінок практично у всіх регіонах країни.

Через затяжну кризу смертності населення в Україні спостерігається специфічна «консервативна» структура причин смерті, в якій високий рівень смертності від ендогенних причин (хвороб системи кровообігу та новоутворень) поєднується з не менш

значущим рівнем смертності від екзогенних патологій (хвороб органів дихання, травлення, інфекційних та паразитарних хвороб, зовнішніх причин). На жаль, ця архаїчна структура причин смерті є для України нормою.

Структура смертності за причинами смерті в цілому залишається незмінною протягом останніх років.

У 2012 р. перше місце за кількістю смертних випадків посіли серцево-судинні захворювання (65,8%). За ними у відповідній послідовності – новоутворення (14,0%), зовнішні причини смерті (6,2%), хвороби органів травлення (4,2%), хвороби органів дихання (2,6%), інфекційні та паразитарні хвороби (2,4%).

У структурі причин смерті провідне місце посіли хвороби системи кровообігу. Надсмертність від серцево-судинних захворювань стала досить серйозною проблемою. Поряд з одним із найвищих у Європі рівнів і несприятливою динамікою особливе занепокоєння викликає структура цієї причини смерті, а саме надлишкова порівняно з розвинутими країнами частка смертей від ішемічної хвороби серця. Українська особливість полягає в тому, що надто багато людей вмирає від цього класу хвороб у молодому віці, причому це притаманно чоловікам.

Наступний за значущістю клас причин смерті – це новоутворення. Ситуація зі смертністю від онкологічних захворювань теж неблагополучна. Просто на даному етапі Україна певною мірою «захищена» від цієї недуги ранньою смертністю від інших причин смерті – від хвороб системи кровообігу та зовнішніх причин смерті. В умовах надсмертності від ішемічної хвороби серця частина потенційних жертв новоутворень помирає від серцево-судинної патології, таким чином знижуючи онкологічну смертність. Водночас, за наявності хоча б мінімального контролю над хворобами системи кровообігу кількість померлих від онкологічних захворювань могла б зростати.

Висока смертність від зовнішніх причин смерті – одна з головних складових кризи смертності в Україні. Втрати, яких зазнає Україна від причин смерті цього класу, не менші, а у віці до 70 років – набагато вагоміші, ніж втрати від онкологічних захворювань (а у чоловіків у віці до 45 років вони навіть більші, ніж від серцево-судинних захворювань). Однак загроза здоров'ю та життєздатності населення країни з боку зовнішніх причин смерті за останні п'ять років істотно знизилась. Так, рівень смертності від зовнішніх причин у 2012 р. порівняно з 2008 р. скоротився на 32,2%. Подальші позитивні зміни в динаміці зовнішніх причин смерті

залежать від поліпшення соціально-економічної ситуації в державі.

Висновки

1. За п'ятирічний період – 2008–2012 рр. кількість померлих в Україні зменшилась на 91,3 тис. осіб (у містах – на 51,1, у селах – на 40,2 тис. осіб). Загальний коефіцієнт смертності знизився на 11,0% – з 16,3‰ до 14,5‰.
2. Найбільше смертність знизилась серед населення працездатного віку, як у жінок, так і в чоловіків, особливо серед осіб, старших 40 років. Імовірність померти у чоловіків усіх вікових груп вища, ніж у жінок, у 3–4 рази.
3. Незважаючи на зниження смертності немовлят на 15,0%, вона залишилася (8,5‰) приблизно в 2–3 рази вищою, ніж у багатьох країнах. Водночас, виявлено значну регіональну диференціацію по цьому показнику. У 2012 р. розрив між максимальним (Донецька область – 12,7‰) і мінімальним (Київська область – 5,7‰) коефіцієнтами смертності немовлят становив 7,0‰. Найнижчі показники смертності немовлят зафіксовано в Київській, Полтавській, Івано-Франківській областях, а високі – у Донецькій, Дніпропетровській, Кіровоградській та Черкаській областях.
4. Структура смертності за причинами смерті останніми роками в цілому не змінилася. У 2012 р. на першому місці за кількістю смертних випадків були серцево-судинні захворювання (65,8%). За ними у відповідній послідовності – новоутворення (14,0%), зовнішні причини смерті (6,2%), хвороби органів травлення (4,2%), хвороби органів дихання (2,6%), інфекційні та паразитарні хвороби (2,4%).

Перспективи подальших досліджень полягають у продовженні спостереження за змінами та тенденціями показників смертності, щоб своєчасно реагувати на них і застосовувати відповідні управлінські рішення, спрямовані на поліпшення здоров'я населення України.

Література

1. Комаров Ю. М. Высокая смертность как ведущая причина депопуляции / Ю. М. Комаров // Профилактика заболеваний и укрепление здоровья. – 2007. – № 5. – С. 4–7.
2. Населення України. 2011. Демографічний щорічник. – К. : Держ. служба статистики України, 2012. – 442 с.
3. Стратегия профилактики и контроля неинфекционных заболеваний и травматизма в Российской Федерации (проект), Москва, 2008 г. // Профилактика заболеваний и укрепление здоровья. – 2008. – № 4. – С. 9–19.
4. Стратегія розвитку профілактики в охороні здоров'я в охороні здоров'я в Україні / А. М. Сердюк, Ю. І. Кундієв, А. М. Нагорна, В. П. Широбоков // Наук. журнал Президії НАМН України. – 2012. – Т. 18, № 3. – С. 358–371.

Дата надходження рукопису до редакції: 01.11.2013 р.

Современные тенденции смертности населения Украины

Л.А. Чепелевская, Е.П. Рудницкий, А.А. Крапивина
ГУ «Украинский институт стратегических исследований МЗ Украины», г. Киев, Украина

Цель – выявить современные особенности и тенденции смертности населения Украины.

Материалы и методы. Исследование проведено на основании данных Государственной службы статистики смертности населения в регионах Украины за 2008–2012 гг.

Результаты. За 2008–2012 гг. смертность населения Украины уменьшилась на 11,0% – с 16,2‰ до 14,5‰. Больше всего это касается трудоспособного населения. Вероятность умереть у мужчин в 3–4 раза выше, чем у женщин. Несмотря на снижение смертности, она в 2–3 раза выше, чем в развитых странах мира. Наблюдается значительная дифференциация ее по регионам: самая высокая – в Донецкой, самая низкая – в Киевской области. Структура смертности по причинам смерти остается неизменной на протяжении последних десятилетий.

Выводы. В современной медико-демографической ситуации наблюдается позитивная динамика, однако, она не изменяет ее кризисную проблему.

Ключевые слова: смертность, возраст, пол, регион, Украина.

Modern trends of mortality of the Ukrainian population

L.A. Chepelevska, O.P. Rudnytsky, A.A. Krapivina
SI «Ukrainian Institute of Strategic Researches Ministry of Health of Ukraine», Kyiv, Ukraine

Purpose – to reveal modern features and tendencies of mortality of the Ukrainian population.

Materials and methods. The study is carried out on the data of the State Statistics Service of populations' mortality in the regions of Ukraine for 2008–2012.

Results. For 2008–2012 mortality of Ukrainian population has decreased for 11,0% (from 16,2 ‰ up to 14,5 ‰), most of all – among able-bodied population. The probability to die at men in 3–4 times is higher than at women. Despite of mortality decline, it in 2–3 times is higher than in developed countries of the world. There is considerable differentiation on regions: the highest – in Donetsk, the lowest – in the Kyiv region. The structure of mortality by cause of death remains constant during last decades.

Conclusions. In modern medical and demographic situation positive dynamics has been observed, but it does not change the demographic crisis.

Key words: mortality, age, gender, region, Ukraine.

Відомості про авторів

Чепелевська Людмила Андріївна – д.мед.н., проф., зав. відділу медико-демографічних досліджень ДУ «Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України»; пров. Волго-Донський, 3, м. Київ, 02099, Україна; служб. тел. +38(044) 576-41-19; e-mail: uisr_moz@ukr.net.

Рудницький Омелян Павлович – ст. наук. співробітник відділу медико-демографічних досліджень ДУ «Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України»; пров. Волго-Донський, 3, м. Київ, 02099, Україна; служб. тел. +38(044) 576-41-19; e-mail: uisr_moz@ukr.net.

Крапивіна Антоніна Анатоліївна – аспірант ДУ «Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України»; пров. Волго-Донський, 3, м. Київ, 02099, Україна; служб. тел. +38(044) 576-41-19; e-mail: uisr_moz@ukr.net.